

сифікація політичних систем не враховує тих зрушень, що відбулися наприкінці минулого століття і призвели до руйнації одної з найпотужніших тоталітарних систем, якою була радянська політична система. На її місці з'явилася ціла низка нових незалежних держав, чимало з яких обрали різні політичні цінності та ідеали, а отже, їхні політичні системи розвиваються за різними зразками і моделями. Яскравим прикладом посттоталітарної політичної системи може слугувати Україна.

У своєму політичному розвитку за часів незалежності Україна проходить складний процес трансформації форм політичного правління. Слід зазначити, що ці зміни відбуваються у рамках політичної системи демократичного типу, який характеризується наявністю інститутів, норм та принципів, які в цілому забезпечують нашій країні шлях демократичного розвитку. Особливу роль у трансформаційних процесах влади впродовж останнього десятиліття відіграє дискусія відносно того, яку модель влади необхідно обрати Україні, щоб демократичні завоювання стали незворотними: парламентську, президентську чи змішану, напів-президентську. Саме з цими проблемами пов'язані спроби політичного реформування в нашій країні шляхом конституційних змін, які актуалізувалися останнім часом. Отож, подальший розгляд проблематики політичної системи буде пов'язаний саме з цими аспектами дискусії, що триває.

Парламент і парламентаризм: поняття та реалії

В теорії політичної науки використовуються два споріднені поняття — «парламент» та «парламентаризм». Під парламентом прийнято розуміти вищий колегіальний орган представницької влади, головна функція якого полягає у прийнятті законодавчих актів — законів та кодексів. У конституціях деяких країн, зокрема й України, спеціально наголошується, що це єдиний орган законодавчої влади⁷¹.

У теорії конституційного права також напрацьовано різноманітні концептуальні підходи, розроблено методологічні засади, здійснено теоретичне узагальнення тривалого періоду вивчення проблем парламенту та парламентаризму. Як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці у галузі конституційного права під парламентом розуміють виборні колегіальні органи державної влади, які функціонують в умовах демократичного правління і мають свої головні повноваження у сфері законотворення. Деякі експерти крім законотворчих функцій до головних ознак парламенту відносять і представницьку функцію: «Сучасний парламент — загальнодержавний представницький орган, головна функція якого в системі розподілу влад полягає у здійсненні законодавчої влади»⁷².

Натомість інститут парламентаризму передбачає «його верховенство у сфері законодавчої влади і провідне становище в системі вищих органів державної влади. Парламентаризм не може існувати без парламенту, його основою є саме сильний і повновладний парламент. Але парламен-

таризм водночас є такою властивістю парламенту, якої він може і не мати. Парламент може існувати без істотних елементів парламентаризму, що є характерним для авторитарних і тоталітарних режимів»⁷³.

Отже, до характерних ознак парламенту можна віднести здійснення ним законодавчої, контрольної та установчої функцій. Це орган, який виступає гарантом захисту інтересів як більшості, так і меншості громадян країни⁷⁴.

Система парламентаризму за суттю є не чим іншим, як «парламентським правлінням», тобто таким, що домінує над усіма іншими гілками влади. Сучасні парламенти — це, як правило, виборні органи, що символізують демократичні засади існування держави. Визначальними їхніми характеристиками є структура, порядок формування та обсяг повноважень і компетенції. Говорячи про структуру законодавчого органу влади, насамперед ідеться про кількість палат парламенту. На сьогодні дискусії щодо цього точаться навколо одно- чи двопалатної моделі. Наявність другої палати дехто пов'язує з принципом державного устрою країни — унітарний чи федеративний принцип її побудови. У дійсності ж, як показує практика, жорсткої залежності між федералізмом та бікамеризмом не існує. На кінець XX ст. двопалатні парламенти діяли у 18 із 22 федеративних держав і у 40 із 50 держав унітарних⁷⁵.

Діяльність парламенту як інституту, що належить до однієї з гілок влади, забезпечується наявністю у його складі парламентських фракцій, тобто депутатських груп, створених за принципом партійної належності у парламенті. Є випадки, коли фракції створюються і на багатопартійній основі, якщо такі утворення передбачені регламентом. Тому парламентську фракцію можна визначити як депутатське об'єднання, створене на підставі єдності політичних інтересів партій, що мають парламентське представництво. Якщо створення міжпартійних фракцій — явище, що не викликає заперечень, то перехід окремих депутатів з одної фракції до іншої забороняється законодавством більшості країн. Парламенти діють як у пленарному режимі, так і через постійні й тимчасові комісії чи комітети, головна функція яких полягає у розгляді законопроектів і проведенні парламентських розслідувань. Ці парламентські органи мають спеціалізований характер, чия компетенція здебільшого відповідає загальній структурі уряду.

Порядок формування парламентів значною мірою визначається їхньою структурою. За умов двопалатної структури парламенту нижня палата формується шляхом прямих виборів на мажоритарній, пропорційній чи змішаній основі, тоді як верхня палата може формуватися як шляхом прямих, так і не прямих виборів, а також через призначення або ж поєднання цих технологій.

Отже, розглянувши у найбільш загальному вигляді поняття парламенту та парламентаризму, доходимо висновку, що: а) між цими поняттями є спільне і відмінне. Якщо парламент — це вищий орган

представницької влади, що формується шляхом виборів, то парламентаризм — це система організації влади, за якої представницький орган посідає ключове місце в системі розподілу влади; б) прямого причинно-наслідкового зв'язку між бікамеризмом та федералізмом на сьогодні не існує. Можна говорити лише про більш-менш усталену тенденцію та кореляцію між цими поняттями та явищами, але не прямий зв'язок; в) парламент як інститут законодавчої влади та вищий орган представницької гілки влади може існувати за будь-якої політичної системи, форми правління та політичного режиму. Але парламентаризм як система влади може існувати лише за умов його домінуючої ролі в політичній системі суспільства.

Політична система парламентського типу

Як відомо, поняття політичної системи поєднує сукупність елементів, що складаються з політичних інститутів, норм, цінностей, ідей та відносин, за допомогою яких здійснюється політична влада в країні. Залежно від політичного наповнення відповідної системи, йдеться про ту чи іншу форму правління, ту чи іншу політичну систему влади. Якщо президентська форма правління асоціюється з жорсткою вертикаллю виконавчої влади, то парламентська, відповідно, — з домінуючим статусом і впливом на політичне життя суспільства представницького та законодавчого органу влади.

Одним із головних питань будь-якої політичної системи є питання взаємовідносин між законодавчою та виконавчою гілками влади. В залежності від характеру та змісту цих відносин вони функціонують як президентські, парламентські чи напівпрезидентські (змішані) республіки.

Законодавча влада в особі Верховної Ради — парламенту України належить до інституційної складової політичної системи, виконуючи окрім законодавчої ще й представницьку та контрольну функцію. Оскільки вітчизняний орган законодавчої влади формується через механізм виборів на пропорційній основі, то в ньому одну з провідних ролей відіграють політичні партії, завдяки яким парламент крім указаних головних функцій перебирає на себе ще й допоміжні, а саме функції політичного рекрутування кадрового резерву політичного топ-менеджменту на вищі керівні посади в державі, а також функцію легітимації режиму правління.

Більшість демократичних країн світу сьогодні діють у форматі парламентських систем. Як було зазначено, парламентська система — це така форма правління, в якій законодавча влада є домінуючою у системі розподілу влад. Проте, як показує практика, їхня незалежність за умов парламентаризму носить доволі умовний характер. На думку західного політолога Е.Хейвуда, при парламентській системі правління принцип розподілу влад практично втрачає сенс, оскільки виконавча влада —